

DOI: 10.32347/2786-7269.2023.6.368-378

УДК 332.14 : 502.33

к.е.н., доцент **Хохуляк О.О.**,
oleolex.22@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0778-5501,
ПВНЗ «Університет сучасних знань», м. Київ

СТРАТЕГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОСТОРОВОЇ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД УКРАЇНИ

Встановлено, що відмінності у природно-кліматичних умовах, ресурсному потенціалі, культурних традиціях, а також економічні, соціальні та інші чинники зумовлюють неоднорідність просторового розвитку територіальних громад країни. При цьому залишаються невирішеними питання, пов'язані з аналізом нерівномірності соціально-економічного розвитку територіальних громад в межах стратегічного управління. Обґрунтовано теоретико-методичні основи стратегічного аналізу просторової диференціації територіальних громад. Запропонований алгоритм стратегічного аналізу просторової диференціації територіальних громад, що передбачає групування за набором параметрів у відповідні кластерні групи. Таке групування дозволить в межах стратегічного планування визначити пріоритетні напрямки та інструменти регулювання впливу для кожної групи територіальних громад.

Ключові слова: стратегія, аналіз, просторовий розвиток, диференціація, асинхронність, територіальна громада.

Постановка проблеми. Сьогодні актуальним питанням для вітчизняної економіки України є реорганізація та подальший розвиток територіальних громад. Особливий науковий інтерес територіальних громад обумовлений їх потенціалом подальшого активного економічного розвитку та здатністю стати локомотивами підвищення рівня та якості життя в країні в цілому. У зв'язку з цим актуалізується парадигма сталого розвитку, як нова світоглядна модель, що поєднує екологічний, соціальний та економічний вимір в глобальній перспективі. Така модель сфокусована на максимізацію загальних суспільних благ в довгостроковій перспективі шляхом балансування різновекторних інтересів різноспрямованих представників суспільства. Для досягнення цілей сталого розвитку територіальній громаді потрібна чітко спланована стратегія. Початковим етапом розробки такої стратегії є стратегічний аналіз, що базується на оцінці потенціалу та конкурентних переваг.

Для України з достатньо значними площами території, характерна наявність значних відмінностей у природно-кліматичних умовах, ресурсному

потенціалі, культурними традиціями та історичними особливостями населення. Ці та інші чинники зумовлюють територіальну неоднорідність просторового розвитку територіальних громад країни. Тому з метою формування ефективних стратегій розвитку територіальних громад, на аналітичному етапі їх розробки, важливим є врахування диспропорцій та асинхронності розвитку територій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання нерівномірності розвитку економічного простору досліджуються у працях багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених. Широкий спектр підходів до просторової диференціації територіального розвитку пояснюється різними концептами просторового розвитку, які умовно можна згрупувати у дві основні моделі. Перша – центрально-периферійна модель просторового розвитку територій, сутність якої полягає у тому, що потужніші територіальні об'єднання різного рівня завжди намагаються централізувати процес формування економічного потенціалу, концентруючи при цьому ресурси в своїх межах, у тому числі, й за рахунок периферії. Завдяки концентрації ресурсів створюється можливість інноваційних трансформацій таких територіальних об'єднань [1-4].

Розглядаючи особливості розвитку центрально-периферійних взаємодій, А. Хіршман вказував на збереженні та навіть посиленні відставання між розвиненими і нерозвиненими територіями, що спричинене, по-перше, витісненням підприємств з менш розвинених територій внаслідок конкуренції з підприємствами з економічно розвинених територій, по-друге, міграцією висококваліфікованих працівників із менш розвинених регіонів у економічно розвинуті райони [4].

Друга модель розуміння просторового розвитку реалізується у дослідженнях процесів просторової концентрації економіки, у тому числі у межах «нової економічної географії», основоположником ідеї якої вважається американський економіст П. Кругман. [5]. У ній основною причиною диспропорцій визнається концентрація економічної діяльності в тих місцях, які мають порівняльні переваги, що дозволяє знижувати витрати реального сектора економіки. Як детермінанти територіального розвитку, П. Кругман виділяє чинники «першої природи», куди входять наявність природних ресурсів та вигідне географічне положення, що дає конкурентні переваги регіону та знижує транспортні витрати, та фактори «другої природи», куди входять людський капітал, агломераційний ефект, інституційне середовище, іншими словами, фактори, пов'язані з державою та суспільством [5, с. 493-495]. Відповідно до теорії регіонального розвитку Дж. Фрідмана нерівномірність економічного зростання регіональної системи і процес просторової поляризації неминуче породжують диспропорції між «ядром» та периферією [6]. Взаємозв'язок Центру і периферії на просторовому рівні реалізується через потоки інформації,

капіталу, товарів, робочої сили тощо, причому саме напрями цих потоків визначають характер взаємодії між центральними і периферійними структурами, перетворюючи простір на силове поле [6].

Зауважимо, що в цілому на національному рівні сформовано інструментарій регулювання розвитку адміністративно-територіальних одиниць, що базується на застосуванні широкого спектра важелів та методів. У той самий час, цей інструментарій не повністю орієнтований на вирішення проблеми зниження диференціації території та подолання негативних її наслідків. При цьому залишаються невирішеними питання, пов'язані з аналізом нерівномірності соціально-економічного розвитку територіальних громад в межах стратегічного управління.

Метою публікації є обґрунтування теоретико-методичних основ стратегічного аналізу просторової диференціації територіальних громад.

Результати та їх обґрунтування. Фундаментальне значення для сталого просторового розвитку територій мають такі чинники, як збільшення щільності населених пунктів, трансформація виробничих та логістичних вузлів з метою оптимізації ринків, централізація соціальної інфраструктури тощо. При цьому, інструментами для реалізації згаданих чинників є, зокрема, агломерація, міграція та спеціалізація, які змінюють економічний ландшафт територій на рівні регіону чи країни в цілому.

В процесі трансформації просторової економіки змінюються й відповідні характеристики розвитку територій, що обумовлюють їх оцінку та детальний аналіз. З метою подальшої розробки дієвих заходів в межах визначених цілей варто застосовувати саме стратегічний аналіз, як засіб перетворення інформаційних даних, отриманих в результаті аналізу середовища, в стратегічний план. При цьому підсумки стратегічного аналізу повинні стати інформаційно-аналітичним підґрунтям для формулювання сценаріїв розвитку територіальної громади.

Стратегічну оцінку диспропорцій розвитку територій здійснюють із застосуванням різних методів порівнянь, рейтингування територій, розрахунку інтегральних індексів тощо. Як приклад можна навести індекси, що розраховуються на національному рівні: індекс людського розвиток, індекс якості життя, міжнародний індекс щастя, індекс процвітання тощо. Варто зазначити, що застосування вищезазначених методів передбачає застосування широкого масиву інформації та статистичних даних. Для розрахунку індексів і складання рейтингів територій за рівнем просторового розвитку дослідниками використовуються як кількісні, так і якісні дані. При цьому варто також врахувати, що окрім нерівномірності територіального розвитку спостерігаються також його асинхронність в часовому проміжку. Поняття «асинхронності»

значною мірою пов'язана з неоднорідністю елементів та міжелементних зв'язків, суперечливістю їхнього впливу на поведінку системи, природних особливостей елементів по-різному реагувати на внутрішні та зовнішні сигнали [7; 8]. Важливо відмітити, що асинхронність розвитку існує як на рівні регіонів, так і на рівні територіальних громад.

З практичної точки зору цікавим є запропонований Ільїною М.В. та Шпильовою Ю.Б. методологічний підхід до просторової диференціації територій [9]. Так з метою просторової диференціації територій на першому етапі здійснено типізацію об'єднаних територіальних громад за їх наближеністю до великих міст та урбанізованих територій. Відповідно, виокремлено три типи громад, а саме наближені, відносно віддалені та периферійні. Наближеність територій до великого міста впливає на площу та кількість населення громади, що об'єднується: чим ближче розташована ОТГ до міста, тим менше її площа та кількість населення, і навпаки. Тобто наближеність громади до міста більшою мірою визначає її економічну спроможність, ніж кількість населення та площа [9, с. 88-90].

Для аналізу асинхронності просторового розвитку може застосовуватися кластеризація територіальних громад. Така кластеризація за відповідними критеріями асинхронності і нерівномірності ілюструють просторову диференціацію територій. Низькі значення того чи іншого показника кластеру виступають індикатором проблемних територій з метою прийняття відповідних управлінських рішень. Окрім цього, важливим завданням просторової диференціації є виявлення економічної спеціалізації територій.

Варто зазначити, що більшість методичних підходів вирізняються складністю обчислень і використанням надмірно великої кількості показників, частину з яких відсутня в офіційній статистиці. Основними відмінностями нашого методичного підходу до оцінки просторової диференціації територіальних громад є його комплексний характер, універсальність та простота проведення розрахунків, а також направленість на стратегічне бачення розвитку територій. Універсальний характер розробленого підходу передбачає його застосування для всіх територіальних громад та для будь-яких типів територій. Алгоритм аналізу представлений на рис. 1.

Першочерговим етапом стратегічного аналізу просторової диференціації є відбір індикаторів, що є в офіційній статистиці та характеризують різні аспекти розвитку територіальних громад (соціальні, економічні, екологічні) для формування інформаційної бази дослідження. Далі з метою оцінки напрямів та масштабів диференціації виконується розрахунок відібраних для аналізу індикаторів (середнє квадратичне відхилення; розмах варіації; коефіцієнт розмаху варіації; коефіцієнт варіації). Наступний етап передбачає формування

груп (кластерів) територій за певними схожими параметрами і особливостями соціально-економічного розвитку.

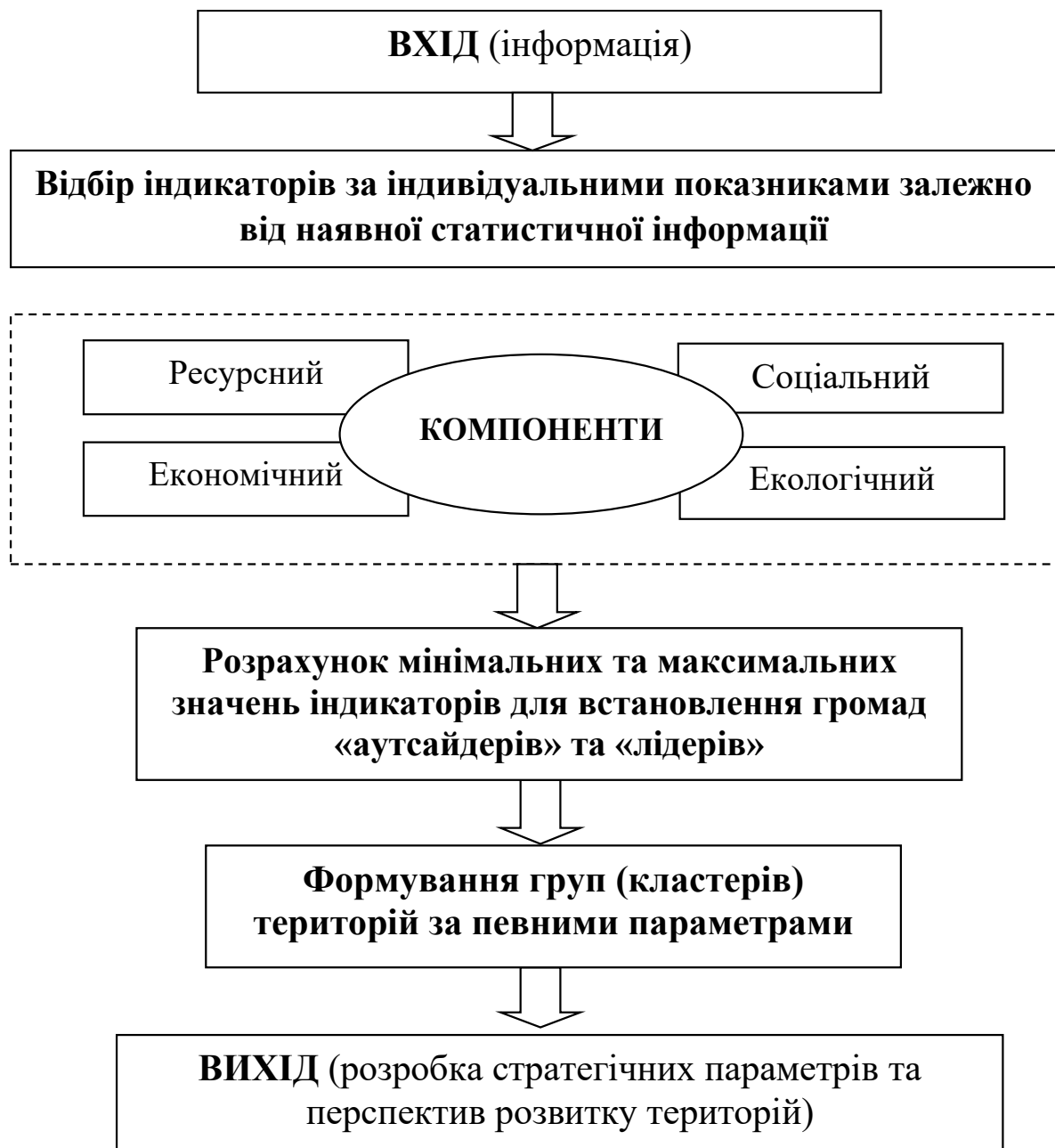

Рис. 1. Алгоритм стратегічного аналізу просторової диференціації територіальних громад
Джерело: сформовано автором.

Наочний спосіб дослідження нерівномірності територіального розвитку є порівняння показників на душу населення, що характеризують основні показники соціально-економічного стану територіальних громад України (табл. 1).

Таблиця 1

Показники соціально-економічної диференціації територіальних громад,
станом на 01.01.2022 р.

Показник	Громада аутсайдер		Громада лідер		Розмах варіації
	Назва	Значення	Назва	Значення	
Площа території громади, га	Коцюбинська (Київська обл.)	240	Генічеська (Херсонська обл.)	249710	249470
Щільність населення, осіб на 1 км ²	Зеленська (Івано- Франківська обл.)	4	Першотравенська (Дніпропетровська обл.)	9507	9503
Частка населення працездатного віку, %	Кіптівська (Чернігівська обл.)	46,2	Вільхівська (Харківська обл.)	69,8	23,6
Кількість шкіл на 1000 жителів	Чабанівська (Київська обл.)	0,09	Сереховичівська (Волинська обл.)	2,18	2,09
Кількість дитячих садочків на 1000 жителів	Красноградська (Харківська обл.)	0,06	Гуківська (Хмельницька обл.)	1,88	1,82
Приріст населення, %	Кіптівська (Чернігівська обл.)	-89,9	Городоцька (Житомирська обл.)	68,7	158,6
Частка місцевих податків в дохідній частині бюджету громади, %	Черкаська (Дніпропетровська обл.)	4,2	Гречаноподівська (Дніпропетровська обл.)	84,4	80,2
Індекс податкоспроможності	Березівська (Рівненська обл.)	0,08	Троїцька (Дніпропетровськ а обл.)	5,94	5,86
Податок на прибуток комунальних підприємств на 1 особу*	х	х	Севєродонецька (Донецька обл.)	42,5	х
Середній дохід загального бюджету на 1 жителя, грн**	Печеніжинська (Івано- Франківська обл.)	716,0	Гірська (Київська обл.)	65126,0	64410,0
Середня плата за землю на 1 жителя, грн/га	Дніпрорудненська (Запорізька обл.)	13,7	Затишанська (Одеська обл.)	6142,3	6128,6

*Без врахування територіальних громад обласних центрів

**Без врахування міжбюджетних трансферів

Подані дані демонструють, що диференціація територіальних громад за основними соціально-економічними показниками залишається дуже значною. Зокрема, по одному з найважливіших економічних показників, що містяться в базі даних інформаційно-аналітичної системи моніторингу статистичних та адміністративних показників територіальних громад [10], а саме середньому

доходу загального бюджету на 1 жителя спостерігається розбіжність в 64410 грн з діапазоном від 716 грн до 645126 грн.

Відповідно до зазначеного методичного підходу, було проведено диференціацію територіальних громад України за окремими індикаторами соціально-економічного розвитку. Аналіз засвідчує значні відмінності у розвитку територіальних громад. Зокрема, аналізуючи вплив низки соціально-економічних чинників на розвиток територіальних громад України, відзначаємо просторову нерівномірність розподілу громад за доходом загального бюджету у розрахунку на 1 жителя (табл. 2).

Таблиця 2

Характеристика територіальних громад України залежно від доходу загального бюджету у розрахунку на одну людину, грн (2021 р.)*

Індикатор	Група територіальних громад			
	до 2500	2500-5000	5001-7500	більше 7500
Кількість територіальних громад	142	538	495	264
Середній дохід загального бюджету громади у розрахунку на одну людину, грн	1897	3919	6044	11583
Середній дохід загального бюджету громади, тис. грн.	23850	64076	125978	752007
Середня площа території територіальної громади, кв. км	221	372	487	344
Середній розмір плати за землю, грн/га	236	545	898	1630
Зведений бюджет (загальний фонд) територіальних громад групи, млн грн	3362	34601	62452	199282

* дані без урахування тимчасово окупованих територій

Результати кластерного аналізу дозволили виділити чотири групи територіальних громад за доходом загального бюджету у розрахунку на 1 жителя. Аналіз основних показників у цих групах показав, що найбільша кількість територіальних громад (538) перебуває у групі з доходом загального бюджету у розрахунку на 1 жителя в діапазоні 2500-5000 грн. При цьому рівно дві третини від зведеного бюджету (досліджуваних 1439) територіальних громад формуються в 264 громад четвертої групи (18% досліджуваних громад). Цікавим є факт високого рівня кореляції загального доходу територіальних громад та середнього розміру плати за землю.

Однією з причини диспропорцій в фінансовій спроможності територіальних громад є те, що об'єднання відбувалось здебільшого ситуативно, базуючись інколи на політичних інтересах, без дотримання принципів стратегічного розвитку. Це своєю чергою актуалізує необхідність

підвищення ефективності роботи органів місцевого самоврядування та доцільності подальшого існування низки територіальних громад. По-друге необхідно змінити акцент не на змагання за бюджетні кошти, а на підвищенні рівня економічної активності громади через реалізацію інвестиційного потенціалу.

Тому вирішення проблем асинхронності сталого розвитку територіальних громад та знаходження бюджетного балансу між видатками та доходами, а також підвищення рівня та якості життя населення, активно спрямовує органи державної влади та місцевого самоврядування на формування цілісної системи стратегічного планування. У цьому контексті наголошується необхідність проведення послідовних заходів для вирішення вказаних завдань. Важливим елементом є здійснення розумного використання не лише бюджетних ресурсів, але й залучення зовнішніх та внутрішніх інвестицій [11]. З огляду на зростання невизначеності та багатофакторності зовнішнього середовища, інвестиційний розвиток набуває складного та відкритого характеру. Цей процес передбачає взаємодію органів місцевого самоврядування, бізнес-спільноти, активну участь наукової та експертної громадськості, а також взаємодію з науковими та освітніми установами.

Одним з пріоритетів муніципального управління є підвищення інвестиційної привабливості територіальної громади. Це потребує впровадження системи стратегічного планування з боку органів місцевого самоврядування. Заснована на тісній співпраці між владою і бізнесом, ця система спрямована на створення привабливих умов для підприємницької діяльності та підтримку реалізації інвестиційних проектів. Ключові елементи цієї системи стратегічного планування включають розвиток та модернізацію інфраструктури, а також використання концесійних угод і державно-приватного партнерства. Це передбачає створення сприятливого середовища для підприємництва та залучення інвестицій шляхом активного співробітництва між владою та бізнесом.

Висновки та рекомендації подальшого дослідження.

Таким чином, просторова диференціація територій дає змогу виявити тип територіальної громади та визначити подібні до неї громади за вибраними для аналізу критеріями. Такий підхід може використовуватися як узагальнена оцінка для порівняння територіальних громад. Однак, при розробці стратегії розвитку територіальної громади важливо визначити місце та роль окремої громади щодо кожного з індикаторів аналізу. Тому для проведення такого порівняння та візуалізації, на нашу думку, варто застосовувати кластерний підхід, що також дозволить оцінити нерівномірність розвитку територій. В результаті така діагностика дає змогу описати стан територіальних громад,

краще зрозуміти їх особливості, переваги та недоліки, а також визначити стратегічні вектори розвитку і розробити найефективніші заходи підтримки.

Проблеми асинхронності соціально-економічного розвитку територіальних громад актуалізують питання розробки практичних заходів, спрямованих на зниження дії чинників просторової диференціації. Ці заходи, насамперед, мають передбачати зменшення масштабів відставання територіальних громад «аутсайдерів» за ключовими параметрами розвитку від середньо регіонального рівня, формування стимулів для активізації процесів саморозвитку шляхом найбільш ефективного використання потенціалу, розширення повноважень органів місцевого самоврядування, розвиток сфери міжмуніципальної співпраці.

Список використаних джерел

1. Venables A.J. Equilibrium locations of vertically linked industries. *International economic review*. 1996. Vol. 37. № 2. P. 341–359.
2. Pietikainen S., Kelly-Holmes H. Chapter 1. Multilingualism and the Periphery. In book: *Multilingualism and the Periphery*. Oxford University Press, 2013. pp. 1-16.
3. Центро-периферійні взаємодії в умовах децентралізації: регіональний і локальний вимір: монографія / Патицька Х., Гринчишин І., Лещух І. та інші. Львів: ІРД, 2021. 292 с.
4. Hirschman A.O. Review: Built in Destabilization: A. O. Hirschman's Strategy of Economic Development. *Economic Development and Cultural Change*. Vol. 8, No. 4, Part 1 (Jul., 1960), pp. 433-440.
5. Krugman P. Increasing returns and economic geography. *Journal of political economy*. 1991. Vol. 99. P. 483–499.
6. Friedmann J. Regional development policy. Boston: Mass. Inst. Techn. 1966. 279 p.
7. Shkuratov O., Khokhuliak O., Kushniruk T. The role of land resources in the financial provision of rural areas of Ukraine. *Scientific Papers: Series Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development*. 2022. Vol. 22. Issue 3. P. 643–648.
8. Мельник М. Метрополізаційні процеси в регіоні: концептуальні підходи до просторового аналізу. *Регіональна економіка*. 2014. № 3. С. 86–97.
9. Ільїна М.В., Шпильова Ю.Б. Просторова диференціація об'єднаних територіальних громад на прикладі Житомирської області. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2018. Вип. 21(1). С. 88-92.

10. Інформаційно-аналітична система моніторингу статистичних та адміністративних показників територіальних громад [за загальною редакцією Остапенка П.]. Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури. 2023. URL: <https://tdukr.maps.arcgis.com/> (дата звернення: 10.09.2023).

11. Шкуратов О.І., Хохуляк О.О. Формування бюджетного потенціалу територіальних громад. *Інвестиції: практика та досвід*. 2023. № 16. С. 7–12.

Ph.D., Associate Professor **Khokhuliak Olesia**
Private Higher Educational Institution "University of Modern Knowledge"

STRATEGIC ANALYSIS OF SPACE DIFFERENTIATION OF TERRITORIAL COMMUNITIES OF UKRAINE

It was established that differences in natural and climatic conditions, resource potential, cultural traditions, as well as economic, social and other factors cause the heterogeneity of the spatial development of the country's territorial communities. At the same time, issues related to the analysis of the uneven socio-economic development of territorial communities within the framework of strategic management remain unresolved. The theoretical and methodological foundations of the strategic analysis of the spatial differentiation of territorial communities are substantiated.

It has been proven that when developing a territorial community development strategy, it is important to determine the place and role of a separate community in relation to each of the analysis indicators. Therefore, in our opinion, to carry out such a comparison and visualization, it is worth applying a cluster approach, which will also allow assessing the unevenness of the development of territories. The proposed algorithm of strategic analysis of spatial differentiation of territorial communities, which involves grouping according to a set of parameters into appropriate cluster groups. Such a grouping will allow, within the framework of strategic planning, to determine the priority areas and tools of influence regulation for each group of territorial communities.

In accordance with the specified methodical approach, differentiation of territorial communities of Ukraine was carried out according to individual indicators of socio-economic development. In particular, according to one of the most important economic indicators contained in the database of the information and analytical system for monitoring statistical and administrative indicators of territorial communities, namely the average income of the general budget per 1 inhabitant, there is a discrepancy of UAH 64,410 with a range from UAH 716 to UAH 645 126 UAH.

The results of the cluster analysis made it possible to distinguish four groups of territorial communities based on the income of the general budget per 1 resident.

Key words: strategy; analysis; spatial development; differentiation; asynchrony; territorial community.

REFERENCES

1. Venables A.J. (1996). Equilibrium locations of vertically linked industries. *International economic review*. 37(2). P. 341–359. {in English}
2. Pietikainen S., Kelly-Holmes H. (2013). Chapter 1. Multilingualism and the Periphery. In book: *Multilingualism and the Periphery*. Oxford University Press, 2013. pp. 1-16. {in English}
3. Patytska H., Grinchyshyn I., Leshchukh I. et al. (2021). Tsentro-peryferiini vzaiemodii v umovakh detsentralizatsii: rehionalnyi i lokalnyi vymir. Lviv: IRD, 2021. 292 p. {in Ukrainian}
4. Hirschman A.O. (1960). Review: Built in Destabilization: A. O. Hirschman's Strategy of Economic Development. *Economic Development and Cultural Change*. 8(4) pp. 433-440. {in English}
5. Krugman P. (1991). Increasing returns and economic geography. *Journal of political economy*. 99. P. 483–499. {in English}
6. Friedmann J. (1966). Regional development policy. Boston: Mass. Intst. Techn. 1966. 279 p. {in English}
7. Shkuratov O., Khokhuliak O., Kushniruk T. (2022). The role of land resources in the financial provision of rural areas of Ukraine. *Scientific Papers: Series Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development*. 22(3). P. 643–648. {in English}
8. Melnyk M. (2014). Metropolizatsiini protsesy v rehioni: kontseptualni pidkhody do prostorovoho analizu. *Rehionalna ekonomika*. 3. P. 86–97. {in Ukrainian}
9. Iliina M.V., Shpylova Yu.B. (2018). Prostorova dyferentsiatsiia obiednanykh terytorialnykh hromad na prykladi Zhytomyrskoi oblasti. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*. 21(1). P. 88-92. {in Ukrainian}
10. Informatsiino-analitychna systema monitorynhu statystychnykh ta administratyvnykh pokaznykiv terytorialnykh hromad [za zahalnoiu redaktsiieiu Ostapenko P.]. Ministerstvo rozvytku hromad, terytorii ta infrastruktury. 2023. URL: <https://tdukr.maps.arcgis.com/> (data zvernennia: 10.09.2023). {in Ukrainian}
11. Shkuratov O.I., Khokhuliak O.O. (2023). Formuvannia biudzhetnoho potentsialu terytorialnykh hromad. *Investytsii: praktyka ta dosvid*. 16. P. 7–12. {in Ukrainian}